

Habonyi Zoltán

Önéletrajz helyett

(Hetven év emlékeiből)

III.

Háztartás-életmód-kultúra

A bányászlakásokban a telepen minden éléskamra - mi spajznak hívtuk - szükségyszerű tartozéka volt a többrekeszes polc. Az élelmesebb háziasszonyoknak volt itt egy 50-100 literes hordója, télire káposztát savanyítani. Tartottak még egy nagyteknőt is kenyéértésztá dagasztására s dísznövénykor a hús besózására. A kenyeret, lisztet ládában, illetve zsákban tartották, edényeket a családtagok számára méretezve vásároltak. A polcokon helyezték el a házilag készített lekvárt, befőtteket, paradicsomlét, savanyúságot. Káposzta gyaluló – a “gyarló” – és malomkalács sütő nem sok háztartásban volt, szükség esetén az asszonyok kölcsönkérték egymástól. Hűtőszekrényről jóformán nem is hallottunk az időben, csak a bányakaszinónak volt egy jégverme nyárra a sör hűtéséhez.

Azokat az élelmiszereket, melyeket az asszonyok maguk nem tudtak előállítani, a “magazinból” szerezték be levonásra. Sok családnak - így nekünk is - volt azonban hitelező könyvecskéje a falusi boltosnál (Lusztig Tibornál), aki feleségével vezette az általuk létesített vegyeskereskedést, mézszárszéket és italboltot. A vásárolt áru értékét bejegyezték a könyvecskébe és annak mértékétől függően megelégedtek havi tíz-tizenöt pengős részlet törlesztéssel. A rófoskereskedő Gerő Hermann ugyancsak hitelezett rendszeres vásárlóinak.

A bányászfeleségek és a lányok el nem mulasztották volna nyáron és ősszel az otthoni befőzést. Káposztát, zöldparadicsomot és paprikát, uborkát raktak el. Almát, körtét, vadkörtét, szilvát aszaltak, főzték a csipke-, szilva-, borzag- és szederlekvárt. (Itteni szokás szerint például a szilvalekvár csak akkor volt jó, ha olyan sűrű lett, hogy a kavaráskor megállt benne.) A kis konyhakertekben, olyan bányai “háztáji” félékben megtermelték a szükséges zöldségfélét, de megmunkálták a parasztoktól felibe-harmadába vállalt kisebb földeket is, ahol krumplit, kukoricát, tököt, babot termeltek. A termést aztán a bérbeadók ingyen szállították a bérlők lakásaira. A családok az udvaron lévő ólban disznót hizlaltak, kacsát, csirkét, libát, nyulat tartottak és hízót vágtak minden télen. A disznók között leginkább a mangalicákat kedvelték, sok zsírja miatt.

Telepünkön a falusi asszonyok házról-házra járva rendszeresen árultak tejet, tejfölt, túrót. A tejet kezdetben azonban csak a bab- és káposztafőzelék behabaráására használtuk. Az iskolásgyermek tejet az iskolában is kaphatott – ingyen –, ha ugyanakkor elfogyasztotta a kiporciózott csukamáj-olajat is.

A telepi bányászcsaládok étkezési szokásai nagyjából azonosak voltak. Leginkább parasztiak voltak, de magukon viselték a betelepítettek étrendjének jellegzetességeit is. A baromfi, nyúl és sertéshúson kívül főleg

viszonylagos olcsósága miatt juhhúst, néha kecskehúst, ritkábban marhahúst sütöttek ünnepekre a háziasszonyok. Hétköznapokon babfőzeléket készítettek, több napra, a télről maradt disznóbördarabokkal. Ettünk savanyúkáposztát juhhússal, nyáron pedig gyakran készítettek macsánkát – paprikás krumplit – és lecsót. Szerettük a laskát – a törtburgonyából és lisztből készített, palacsinta alakúra nyújtott, a tűzhely vaslapján sült, lekvárral töltött és hengeralakra csavart sülttésztát.

„Laktatós” ételnek számított az ugyancsak tört burgonyából és lisztből készített, tojás nagyságúra szaggatott, vízben kifőzött ganca – pirított hagymával, párolt káposztával, túróval, mákkal. Kukoricalisztből készült a puliszka és a tepsiben sült görhe. Közkedvelt étel volt a sztrapacska, mi úgy hívtuk: haluska. Nyáron és ősszel kilószámra szedtük a harmat és rókagombát, a disznó szepét, a keserű, az úri, a galamb és a kékhátú gombát, a csiperkét vagy a vargányát. Pörköltnek elkészítve a spajz hideg cementpadlóján harmadnegyednapig is elállt. Gombamérgezésre ebből az időből nem emlékszem. Farsang idején gyakran sütöttek pampuskát – fánkot –, herócét, malomkalácsot.

A reggeli legtöbbször fokhagymás pirítósenyér, vagy kávéba aprított kenyér volt. Frankból, cikóriából, Kathreiner Kneipp féle malátából készült a kávé, későbbiekben a tejeskávé is. Zsemle, kifli fizetésnapokon jutott. Ízllet a magazinban vételezhető szózott fehér szalonna. Vacsora rendszerint a délről megmaradt ételekből állt.

Krumplis kenyeret – kovásszal, élesztővel – otthon dagasztottak, lisztel kelesztették reggelig az asszonyok és a közös kemencében sütötték. A sorrend érdekében napokkal előbb jelezték szándékukat, a kemence tetejére tett „jeggyel”, egy méter hosszúságú fadarabbal. A fatüzeléssel felforrósított kemencealjzat szénvonóval és vizes pemetével (rúdvégre erősített kukoricahéj) tisztították meg. Mielőtt

már a szakajtókba kiszaggatott, szépen kelt kenyértésztát a sütőlapáton a forró kemencébe tölték volna, keresztet vetettek mindegyikre. Egy-egy alkalommal öt-hét kenyeret sütöttek. Itt sült tepsikben a karácsonyi és húsvéti túróslepény is.

A két nagy ünnepnek – karácsonynak és húsvétnek – a bányászcsaládoknál is megvolt az ünneplési- és étkezési hagyománya. Karácsonyfának a legtöbb háznál ezidőben borókafenyőt állítottak. Feldíszítették szaloncukorral, mézeskalács figurákkal, csillagszórókkal, jutott alája narancs is. A szentestén szokásos étrend: fokhagymás-mézespálinka, gombás savanyúkáposztaleves, főtt aszalt-gyümölcs és öntött mákos kifli, vagy gubó. A karácsonyi maradékot a baromfiaknak szórták az ólakba. Az éjféli misét inkább a lányok, asszonyok látogatták.

Húsvétra a családok többségénél ebédre főtt sonkát, kolbászt, tojást, tormát fogyasztottak, leves nélkül. Ezeket azonban a falusi szokásoktól eltérően nem vitték megszentelés végett a templom elé. Húsvét hétfőjén a felnőttek kútvízzel, a gyerekek szappanos, vagy „szagos” vízzel locsolkodtak és hímes tojást, virágot kaptak ajándékba.

Az őszi munkás-hétköznapokon a parasztoktól bérelt földeken termelt krumpli és kukorica betakarításában segített egymásnak a szomszédság, rokonság. A hazaszállított kukoricát otthon, az udvaron fosztották a héjtól. Mint más vidékeken is ez az alkalom jó volt mókázásra, tréfálkozásra, enyelgésre. A fosztókat a háziasszony tavalyiból főzött cukros-mákos kukoricával vendégelte meg. A héjtól megfosztott kukoricát a padláson és a konyhaajtó feletti eresz alatt szárították.

A moslékon, makkon, kukoricán másfél-kétfázásra hízott disznót legtöbb helyen a családfeje vágta le, de voltak családok, akik a „jőnevű”, nagy gyakorlattal rendelkező Radosinszki bácsit, vagy Halama Katit hívták disznóölésre. Előző este a fokhagymát,

hagymát tisztították, házilag faragták a hurkapálcikát. Reggelire friss disznóvért sütöttek hagymával, délre "szegdelt levest" (abárlébe szegdelt kenyeret) és tepsis krumpilis húst ettek. Vacsorára sült hurka volt. A sonkát, szalonnát, kolbászt felfüstölték s akkor voltak elégedettek, ha mindezek mellett megtelt a hatvan-nyolcvan literes zsírosbödön is. Emlékeztem szerint mi minden télen vágunk hízőt.

Ritka csemege volt a telepen a vadhús. Ehhez néhányan úgy jutottak hozzá, hogy az "ember" – mármint a családfő – vadászat alkalmával – elment "hajtani" az uraknak: mérnököknek, igazgatóknak. Fizetségképpen egy-egy vadnyulat kaptak. Telepünkön a "fő" hajtószervező a tízgyermekes családfő, Fekete János (Noé) volt.

A bányászok háztartásvezetését megkönnyítette az, hogy havonta járt egy csille – hét mázsa – illetményezésén, évente két csille "ócskafa" és az, hogy laktórt, villanyt nem kellett fizetni. (Megjegyzem azonban, hogy huszonöt wattos égő használatát írták elő, amit szigorúan ellenőriztek is.) Sokat segített az aprójóság nevelése, zöldségfélék, krump-li, kukorica termesztése.

A keresetek és egyéb jövedelmek mellé idekívánkozik néhány árismertetés is. Tej literre – házhoz szállítva – 10-20 fillér; zsemle kifli 4; tojás darabja 2 fillér. Egy kiló zsír 1.20 pengő, marhahús 80 fillér. Egy férfiöltöny ára – alku után 25-től 60 pengőig terjedt. Női ruhaanyag méterét 40 fillértől 1.20 pengőig vásárolták. Cipő 15 pengő körül volt. Egy mozijegy 30, egy báli – mulatsági belépőjegy 80 fillér. Egy liter bor 30-70, egy deci pálinka 60-80 fillér volt.

Néhány család kivételével telepünk lakói csak mértékletesen fogyasztották a szeszt. Leginkább nagyfröccsöt ittak a bányakaszinóban kártyázás közben, ritkábban sört vagy pálinkát. Ismertem azonban olyan bányászt is, aki vasárnap reggel éjszakai műszakból jövet

négy deci rumot fogyasztott el egyszerre. Olyan idős, gyermektelen házaspár is akadt, ahol a szobában a falbavert szög pótolta a ruhásszekrényt, mert a férj keresetének nagy részét állandóan italra költötte.

Nyáron és ősszel más vidékekről hosszú parasztszekéren az őstermelők almát, szilvát, szőlőt, dinnyét, bort árultak. Az itteniek szívesebben vásárolták az olcsóbb Gyöngyös-környéki mustot, bort, pálinkát (ez utóbbit őrlött pirospaprikával még "megerősítették"). A kaszinó alkalmazottjai a konkurenciát sokszor zavartatták el a csendőrdjórrel. Telepünkön egyetlen "szőlősgazda" akadt csupán. A Mákos család telepített szőlőt a déli fekvésű apokás-vízmosásos hegyoldalba. A családfő faluról származott, aki telepi lányt vett feleségül. Bányászkodása mellett rengeteg időt fordított arra, hogy saját borát kezelje, fogyaszthassa. Nyugdíjas segítőinek napszámbére egy liter bor volt.

Mai szemmel nézve a legtöbb helyen példamutató volt a családi élet. Válás nagy ritkán fordult elő, a szülők tisztelete, a testvéri szeretet természetes volt. Megkülönböztetett tekintélyű volt az apa, hiszen ő a kereső. Nem emlékszem olyan családra, ahol a gyerekek tegezték volna szüleiket; megszólításuk édes-apa, édesmama, apuka, anyuka volt. Esküvő után az örömszülők nászuramnak, nászaszszonynak szólították egymást, a keresztszülőt keresztapának és keresztmamának. A koma és komasszony rokonnak számított, a szülő testvérének a felesége volt az ángyi néni. Közeli és távoli rokonság gyakran látogatta egymás családját s a legtöbb helyen a nagyapa és nagymama is beletartozott a szűk családi körbe.

Jó emlékeim vannak közeli és távolabbi szomszédainkról is. Hatlakásos épületben szomszédainkkal (Gasparkovics-Zavilla, Jekkel-Surányi, Citór-Toldi, Schrüffel-Szabó, Házer-Györi, Mákos-Orosz házaspárok) jól megfértünk egymással. A szomszédok

egymást segítették, nem voltak írigyek, haragtartók. A közösségi élet egyik gyakori formája volt a közeli és távoli szomszédolás.

Az idegent "jóembernek", "jóasszonynak" szólították. "Jóember volt számunkra a telepen időközönként megjelenő, lyukas lábassokat, fazekakat befoltó drótosót, de "te Lina" volt anyánk számára a kéregető, szárazkenyérgyűjtő cigányasszony. Ez a "te Lina" viszont igen gyakran meghált nálunk a konyha cementjén, ha gyűjtögetés közben a telepen érte az este s anyánkat nagy tisztelettel, duplán becézve "Rozikakámnak" szólíthatta.

A köszönés a mindenkori napszaknak megfelelően jóreggelt, jónapot, jóestét volt, az idősebbek hozzátették az agyonistent is. Kapálókat, kaszálókat – még ha idegenek voltak is – így köszöntötték: – agyonisten jónapot, jómunkát, vagy Isten áldása legyen a munkájukon. A válasz: – fogadj Isten vagy Isten álgya meg magukat is.

Egyfajta köszönési módnak számított a menet közbeni kérdés: – Hazafelé? – Elfáradtak-e már? Főlöszlegesnek tűnhetett, de illendőségből mégis megkérdezték: – Kiültek? – Jó pihenést! Az "urakat" "Jószerecsével" illet köszönteni. A papnak a "Dicsértessék a Jézus Krisztus" járt. "Keziticsókolomot" csak a tanítókisasszonynak köszöntünk. A nagyjából egykorúak mind tegeződünk és "szevasz"-szal köszöntöttük egymást. Az alsótelepiek ezt "szermusz"-szal viszonozták. A munkahelyeket vizitáló bányamestert, főknászt, aknászt "Jószerecsével" kellett üdvözölni. Távolabbról érkező vendéget "Isten hozta nálunk"-al fogadták és hosszan marasztalták.

Az emberi kapcsolattartás, érintkezés, szóhasználat és érzelmi élet ismertetésénél nem mellőzhető az indulatok kifejezésének körülírása sem. A haragos bányász inkább csak magában szentségtelt. Telepünkön nem a jól megtermettek, nem az erősek, nem a jó bányászok káromkodtak, hanem azok, akik

csak hangerővel bírták, a gyengék, a hetvenkedők. Lányok, asszonyok ritkán s még az ottani bányakocsisok sem vitték túlzásba a dolgot. Igen mérges asszonyi kiszólás volt a "basztyikuri", "basszorkányos Varga János", "a ménkő csapjon beléd", "a rossznehézség győjjön rád" illetve "a víz egyen meg"...

Bár az 1930-1940-es években egy munkacsapatban dolgoztak már telepi és falusi bányászok, küzdelmes életük, sorsuk, egymásra utaltságuk hasonlósága ellenére is szokásaikban – így az öltözködésben is – még nagyon különböztek egymástól. A falusi bányász nem hagyta el ünnepi öltözködésből a csizmát, csizmanadrágot, lajbit, tisztes fekete kabátot, fehér inget, nem hordott nyakkendőt és templomjáró volt. A lányok sok szoknyában, csipkés ruhában, hajadonfőtt, de szalaggal, fekete félcipőben fehér harisnyában; a menyecskék emellett cifra főkötőben, az idősebb asszonyok sötét fejkendőben jártak a templomba.

A telepi bányász másképpen öltözködött, amúgy "városiasan". Szükszerű nadrágot viselt – simi nadrágnak hívtuk –, cipője hegyes – "csákányorrú" –, nyakkendőt és sapkát vagy kalapot hordott. A ruhát Salgótarjánban rendszerint ugyanannál a boltosnál vették hosszas alkudozás után. (A boltosok Amália telepi vevőiket név szerint is ismerték és úgy szólították meg.) Ruhavásárlásra rendszerint húsvét előtt került sor, anyagi helyzetüktől függően.

A fiúgyermek ruháit szintén boltokban vásárolták, de a lányok ruháit már otthon varrták, vagy varratták meg Singer-féle varrógépeken. A gyerekek kora tavasztól késő őszig mezítláb jártak (cipőiket gyakran nagyobb testvéreiktől örökölték), emiatt egy-két lábujjuk sokszor "el volt verve", de tetanuszban egyikük sem betegedett meg.

Lányok, asszonyok a divatot szerényen követő ruhákban jártak. Ünnepeken a fiatalok szívesen hordtak matrózbúzt, magyaros mellénykét, babos ruhát, később kosztümöt.

Kortól és ízlésüktől függően rövid frizurát, fonatot, kontyot viseltek, "hajsütő" vasat használtak illetve hajukat "berakatták". Rúzs keveset használtak (nem volt a telepi társadalom által elfogadott), az alsó telepiek viszont arcuk pirosítására piros krepp papírt használtak. Bányász egyenruhát ebben az időben már egyre kevesebbet láthattunk.

Amália akna ugyan nem volt zárt település, a lányok többsége ide ment férjhez, a legények innen nőszültek. A soknemzetiségű őslakosok jóvoltából egészséges keveredés volt ez. A fiatalok nem nézték, hogy ki milyen eredetű, a nemzetiség fogalmának nem tulajdonítottak semmi jelentőséget. Azt sem lehet mondani, hogy a szülők előre kiszemelték volna egymásnak a jövőendőbeliket, a vagyon sem játszhatott itt szerepet –, mert nem volt. A kölcsönös rokonszenv mellett sokat jelentett a külső, valamint a fiú munkaszeretete, magaviselete, a lány szerénysége és háziassága.

Amint azt már jeleztem, a telepre jellemző volt a "vegyes" házasságkötés. Hoztak feleséget a szomszéd telepekről és mentek is férjhez oda – bár ez nem volt gyakori –, kevés volt viszont a telepi-falusi házasság. A módosabb parasztok általában lenézték az "éhenkórász" bányászt. Ennek ellenére ha mégis hoztak férjhez a telepre falusi lányt – bármilyen elmentmondásnak látszik is –, ez szüleinek alig titkolt örömeire szolgált. (Ha már így esett, a falusi szülők egy kicsit lányuk kiemelkedését is látták a telepre kerülésben.) Falusi legény és telepi lány házassága ritkaságnak számított. A házasulandókat a templomban három vasárnapon kihirdették – nem áll-e fenn házassági akadály – s a templomban is és a községházán is meg kellett a házasságot kötni.

Egy telep közösségében élve a fiatalok ismerték egymást, nem volt szükség bemutatásra, bemutatkozásra. Együtt jártak iskolába, majd később – lányok a mamák kíséretében –

bálakba, mulatságokba. Az akkori modern táncokat – tangó, angolkeringő, slowfox – és a társasági viselkedés formáit Hulik tánctanár úrtól sajátították el. A ma divatos leány-fiú együttjárás sokkal szerényebb módját választották: közös séták, a hazakisérés alkalmával pedig az udvaron köszöntek el egymástól. Ha az utcán már kézenfogva sétálgattak, komoly szándékukat így hozták nyilvánosságra. Szokás volt a telepen is a májusfa (itteni szóhasználattal "májfa") állítása a kiszemelt lányos-házaknál. Ugyancsak májusban lányok-fiúk lapostányéron, virágokkal, színes kendőkkel díszített süteményeket, tojásokat "mátkatálat" küldtek körbe-körbe egymásnak.

Mire a lány eladósorba került, "kistafirungozták". Ebben beletartoztak az ágyneműk, lepedők, bútorok, terítők, konyharuhák, törölközők. Az edényeket, egyéb háztartási eszközöket a rokonságtól nászajándékba kapta. A vőlegénnyel kevesebb gond volt, csupán alsó és felsőruházattal illet őt jól ellátni. A lakodalom költségeit közösen viselték. Hagyományos öltözék a menyasszony részére a hosszú fehér ruha és fátyol volt, párjának pedig erre az alkalomra vásárolt fekete vőlegényruha illett. A rokonságból származó koszorúslányok rózsaszín, a vőfélyek sötét ruhát viseltek az esküvőn.

Esküvőre a fiatal pár a templomba és a községházára még külön-külön a násznép kíséretében hintókon ment. Az erre az alkalomra felfogadott falusi gazdák hintóit és lovait színes szalagokkal és virágkoszorúkkal díszítették. Odafelé menet a menyasszony az utolsó hintóból cukorkát szórt a menetet futva kísérő gyerekhad elé. Hazafelé jövet a fiatal pár együtt, az első hintóban ült. A lakodalmas ház ajtajában a nászasszony édes pálinkával, cukorral kínálta az ifjú házasokat, hogy édes legyen az életük.

A vacsorát szokás szerint a lányos ház udvarán fogyasztották el. Sátortetőt nem csináltak, rossz idő esetén és télen a szomszéd lakás

helyiségeit is igénybe véve ettek, ittak, táncoltak hajnalig. Asztalokat, székeket kértek kölcsön, a muzsikát a három-négytagú cigányzenekar szolgáltatta, majd a később megalakult helybeli (telepi) zenekart vették inkább igénybe. (Tagjai: primás, kontrás, cimbalmos, tangóharmonikás, szakszofonos, nagybőgős.) Az alsótelepen és a faluban a szinte mindenütt megalakult fúvós (dumbergós) falusi zenekarokat hívták a lakodalmakba.

A vacsora tyúkhúsleves, tejfölös hús makarónival, rántott és sült hús, fasírozott volt. Éjfélkor savanyú káposztalevest, hajnalban sültthurkát és kolbászt adtak. Bár a háziasszonyok is sütöttek erre az alkalomra, a meghívottak sok süteményt – főként tortát – hoztak ajándékba. Menyasszonytáncnál díszes kendővel fedett szakajtóba gyűltek a pengők s bementék, ki mennyiért vitte táncba immár a fiatalasszonyt. Minden lakodalom nagy esemény volt a telepen, sok nézője akadt és itt is szokás volt a sütemények, italok kínálgatása. A zenekar felváltva játszott csárdást, polkát, keringőt, tangót, slowfoxot. A helyhiányból, de a felfordulásból következett viszont az, hogy a fiatal pár hajnal felé – kis időre ellopva magukat a sokaságtól – valamelyik szomszéd lakásban, sokszor alvó gyermekekkel egy szobában bújt a "nászagyba".

Más bányatelepi asszonyokhoz hasonlóan az Amália telepiek is otthon szültek. A század elején Róseberg Mórmet – Mór mamót – hívták a szülő nőkhöz, a későbbi bába Koválovsky Adolfné lett. A kicsinyeket megkereszteltették, a pelenka-korszak után öltözték a kising, pendely volt. Egy-egy gyékény, nád vagy fűzfavessző fonatú négykerékű gyerekkocsi-igényt rendszerint a rokonság elégítette ki. A megbetegedett kicsiket orvoshoz vitték, de mert nálunk hetente csak kétszer volt rendelés, gyakran a telepi ápoló segítségére szorultak. A bányorvos – a mi időnkben dr. Zemplényi Imre – hol egyfogatóu hin-

tón, hol sínautón járta a bányai rendelőket. Az általa felírt gyógyszereket bányai "küldönc" hozta ki a patikából. A hatóságilag előírt vizsgálatokat, oltásokat a karancssági körorvos, dr. Tompos István végezte.

Mindemellett a telepiek sokszor alkalmaztak népies gyógymódot is. Furunkulusok, tályogok érlelését "gyűlését" zacskóba kötött meleg korpával, utilapuval, paradicsommal siettették, a "tyúkseggre" (Verruca) kutyatejet kentek. Ritkán "privát" orvoshoz is fordultak. Saját esetemből tudom az akkori vizsgálati díjat is. Nyolc éves koromban 1928-ban, dr. Winter Simon salgótarjáni magánorvos egy vizsgálatért 20 pengőt kért.

Akinél kórházi kezelés látszott szükségesnek, a bányorvos a tarjáni, baglyasi – esetleg más – kórházba utalta. Üzemi balesetknél a rövidebb-hosszabb ideig tartó keresőképeség csökkenést, a tartós, vagy maradandó rokkantság mértékét az úgynevezett "orvosi tanács" állapította meg. Ha a dolgozót keresőképesé nyilvánították, utána tizenhat százalék alatti munkaképesség csökkenés esetén további kártalanítás már nem járt.

A halottkémlést legtöbb esetben az ápoló végezte, a sírt a szomszédok, ismerősök ásták. Elhalálozáskor a lakásban a tükröket fekete fátyollal borították: senki ne nézzen ilyenkor tükröbe. Szokás volt a halott mellett virasztani, ilyenkor a gyerekek a szomszédoknál aludtak. Az elhunytat az udvaron ravatalozták fel; kántor búcsúztatta, pap temette, de ehhez a párbérfizetésnek rendezettnek kellett lennie.

Az 1920-as években Amália aknán élő hat éven aluli gyerekeknek nem adatott meg az óvodai – akkor szóhasználatul gyermekkerti – nevelés lehetősége ennek hiányában, a családban nevelődünk.

Amint a gyermek iskolaköteles lett, a bányatelepi iskola első osztályába iratták be. A mi öttantermes iskolánkba jártak az alsótelepiek is, így az első osztályos tanulók létszáma 1928/29-ben 57 volt. A kisiskolás felszerel-

séhez tartozott a palatábla palavesszővel, a spongeya, és az előírt tananyagnak megfelelő könyv meg írka. Mindezeket a későbbiek folyamán tolltartóval, rajzlapokkal, atlaszokkal, tollal, ceruzával kiegészülve a hónunk alatt (az alsó telepiek tarisznnyában) vittük-hoztuk az iskolába. Számolni "számológépen" – állványra szerelt huzalon tologatható sárga-felete golyókkal – tanultunk meg.

A tanterem tartozékai a két- vagy négy-személyes padok, a dobogóra helyezett tanítói szék, az állótábla, széntüzelésű kályha, történelmi faliképek, valamint a negyedik osztálytól falitérképek is voltak. Ötödikes-hatodikos korunkban jól felszerelt iskolai szertárban ismerkedtünk meg a vegytannal. A tanítók és a takarítónők egyaránt bányai alkalmazottak voltak. Az iskola tüzelésére a társulat korlátlan szénmennységet biztosított. A tanítók tisztviselők voltak, konyha, éléskamra, fürdőszoba mellett három-négyszobás lakásokban – körülötte nagy kerttel – laktak.

A tanítás, valamint az óráközi szünet kezdetét, illetve végét az iskola külső falára szerelt nagyobb csengő (amolyan majdnem kis harang) megszólaltatásával mindig más-más tanuló jelezte. A tanítási napot a Trianoni béke revíziójának reményében ilyen imádsággal kellett kezdenünk: "Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában, hiszek Magyarország feltámadásában, ámen". Hittanóra előtt "dicséretesék a Jézus Krisztus"-al köszöntünk, majd együtt imádkoztunk a pappal. A tanítási napot pedig ezzel zártuk: "Csonka Magyarország nem ország, egész Magyarország Mennország." Mondtuk, mondtuk ezeket a mondókat, de tudatunkban különösebb érzelmeket nem keltettek.

Visszagondolva elemi iskolai tanulóéveimre ma is hálásan emlékezem a tanítóimra (Bozó József, Gyórfy Imre, Kupcsok Antónia, Rozehnál Nándor – igazgató –, Rozehnál Kornélia, Rozehnál Valéria, Schiffler Teodóra, Tóth Zoltán, Varga Imre, Wehovszky

Magda) felkészültségére, lelkiismeretes munkájára. Érdemeiket az sem csökkentheti, hogy néhanapján a fenyítés lehetőségeivel is éltek: fülhúzás, pofon, pacsí (tenyeres), körmös, stb. Az akkori időkhöz és a falusi iskolákhoz képest több és igen jó tananyagot egy-két tanuló kivételével mindnyájan elsajátítottuk. Megszerettették velünk a természetet: minden évben velük együtt ünnepeltük az erdőben a madarak és fák napját. Én az elemi iskola hat osztályát két "jeles" kivételével "dicséretes", "kitűnő" osztályzattal végeztem el. (Az iskola Házirendjét lásd az 1. sz. mellékleten.)

Ötödikes elemista voltam 1933 tavaszán, amikor február elsején elhunyt gróf Apponyi Albert. Ez alkalmából "fogalmazást" – dolgozatot – kellett otthon írunk s én azt a következő sorokkal kezdtem: "Egy nagy fiát elvesztett nemzet gyűjt felszentelt emlékezetgyertyákat gróf Apponyi Albert ravatalánál..."

Akkori osztályönök-igazgatónk Radnai (Rozeznál) Nándor ismerte ugyan képességeimet, mégsem akarta elhinni, hogy e gondolatokat nem valamelyik újságból másoltam ki. A dolgozatot még egyszer leíratta velem, majd nem kis büszkeséggel mutatta meg az iskolánkat éppen akkor ellenőrző Csathó Imre főmérnöknek. A dicséret nem is maradt el: "Ne félj fiam, aki így fogalmaz, így ír, abból nem lesz bányász..."

A jóslat nem teljesült. Első munkahelyem 1934 szeptemberében a Pályi-bányai palahányó lett, takaronc – "csillepucoló" – beosztásban napi 40 fillér műszakbérrel. Abban az időben ez – tanulmányi eredménytől függetlenül – szinte természetes volt. Az úgynevezett polgári iskolában való továbbtanulás lehetősége – tisztek és altisztek gyermekeinek kivételével – csak kevés telepi kisdíáknak adatott meg. A bátyámtól tudom, hogy 1920-1930 között vele együtt innen csak 14-en járták ki a polgári iskola négy osztályát. Kivételes szerencsének számított, hogy néhány

sovány, gyenge leánygyermeket különböző hollandiai szervezetek hosszabb időre elvitték fölérősödni, tanulni, nyelvet megismerni. Cserkészcsapat a telepen nem alakult, egy pár gyerek más – tarjáni – csoport tagja lett.

Gyermekkorunk játékszerei leginkább házi kivitelezésűek voltak. Síelésre jó volt két szál felerősíthető hordódonga, a szánkónk is otthon készült. Sokat kergettük a vaskarikát, gomboztunk, rongylabdával futballoztunk. Ugráltunk a földre rajzolt "iskolázáskor" és ruhaszáritó kötéllel. Kislányok "babakonyhájában" Kakas- és Schmollpasztás dobozok voltak az edények, a nagyobbak szabadidejükben leginkább labdázta. Ősszel a kivájt tökből, a beléállított égő gyertyával halálfejet készítettünk. Kardnak megfelelt egy fűzfavessző, lónak a seprűnyél. Nem volt azonban ártatlan játék az a háborúsdí, melyet az amáliai és albertaknai gyerekek vívtak a két telep elválasztó hegyen "sújtóval", kővel, csúzlival, parittyával. Szinte naponta hangzott el a harci kihívás: "Gyertek ki bénasiak, gyertek ki etesiek!" – Csatározások helyett én otthon tájképeket festettem.

Az 1920-as évek közepén-végén nyáridőben vasárnap délutáni szórakozásként néztük miként bicikliztek az altiszi sor útján a csendőrök. (Csak nekik volt még kerékpárjuk.) Nagy esemény volt 1931-ben számunkra Albert Akna "temetése", valamint az Amália Akna "nagykéményének" ledöntése.

Szerettük az erdőt járni. Szedtünk szamócát, gombát, csipkét, vadkörtét, galagonyát, borzogat, szedret, kökényt, makkot. Minden évben nagyon vártuk a május elsejét, bár mi fiatalok nemigen fogtuk fel annak mozgalmi jellegét: Amália telepről félúton Felsőszászás pusztá felé napsütötte domboldalán tölgy, a másik oldalán bükkfákkal övezett völgyben ilyenkor lombokkal díszített sátrakban árulták a csapolt sört, mérték a bányakaszinói bort. Sült a szalonna, lókolbász, sertésoldalas. Táncolni cigányzenére lehetett késő estig.

Telepünk szórakozás és a kulturális élet tekintetében viszonylag zárt világot jelentett. Az őszi-tavaszi sáros és a téli fagyos-havas időkben nem szívesen mozdultunk ki. Kivételt a heti kétszeri mozizás jelentett Zagyvapálfalván a bányatelepi moziban, ahová ingyen utazhattunk a helyi "villamoson". Ez időkben láttuk a Három sárkány, Mai lányok, Iglói diákok, Bob herceg, Ida regénye, Férjet keresek, János vitéz, Királyok királya, Ben Hur és a Tarzan filmeket.

Farsang idején végigbolondozták a telepet a maskarák bohócna, madárijesztőnek, drótostótnak, kéregetőnek öltözve, ősszel a szüreti felvonulás, szüreti bál jelentette a látványosságot. A bált – mi úgy hívtuk, hogy mulatság – nyáron a kaszinókertben télen az olvasókör nagytermében rendezték, ahová az eladó lányok mindig illő kísérettel mentek el.

Ugyancsak a húszas években gyakran szerepeltek négy-hat fős színtársulatok a telepen. Általában egy hétig tartózkodtak ott – gyermektelen házaspároknál, özvegyeknél "háltak" meg, tiszteletjeggyel fizettek, és az olvasókörben tartották előadásait. Később mi fiatalok is játszottunk már színdarabokat, melyeket az itteni tanítók rendeztek meg. A főleg népszínművekhez szükséges ruházatot a falvakból, részben pedig a kölcsönzőkből szereztük be. Amennyire szerettünk szerepelni, annyira nyűgnek tartottuk a vasárnap délelőtti kötelező leventésdit, alaki kiképzésével, fapuskás fegyverfogásaival, menetgyakorlataival. A telepnek ezidőben ETK néven már volt futballcsapata is: pályáját, öltözőjét a bányatársulat alakította ki. A gyakran szereplő harminc fős férfi dalárdájának karmesterei a helyi tanítók voltak.

Az akkori országgyűlési képviselőválasztási "hadjáratokból" a mi falunk, telepünk sem maradhatott ki. Az 1930-as években báró Orosdy Fülöpné, Sztranyavszky Sándor, Knob Sándor és Krudy Ferenc neveit olvashattuk a plakátokon. A választás előtti

hetekben a jelöltek – gyakran feleségük kíséretében – járták a vidéket, ismerkedtek, paroláztak, mondták mondókájukat, csapoltatták a sörshordókat, a feleségek meg fejkendőket osztogattak... Sok pénz kellett ehhez a hadjárathoz is. Minden képviselőjelöltnek megvoltak a maga kortesei, akik nem elégedtek meg azzal, hogy a minél több szavazat érdekében jelöltjeiket dicsérik, hanem kíméletlenül pocskondiázták az ellenjelöltet is. Knob Sándor (politikus, a Gyáriparosok Országos Szövetségének titkára, NEP – Nemzeti Egység Pártja – képviselőjelölt) kortesének rövid volt a harci felhívása: “Sag éljen Kob, majd lesz job...” Az alsótelepiek rigmusait az ottani iskolás gyerekek is fújták már Krudy Ferenc (volt főispán, politikus – ugyancsak NEP jelölt – a parlamenti agrárblokk egyik vezetője ellen: “Krudy Ferenc sánta lába – nem illik az országházba...”

Az iskoláskorból kinövő – kamasz, majd legénykorba lépő – telepi fiatalságra az összetartás, egymás megbecsülése volt a jellemző. (Kivételt képezett három-négy “gari legény”, akik beképzeltségük, gőgösségük révén inkább közutálatnak, mint csodálatnak “örvendtek”.) Felnőtt korukban is tegeződtek, egymást bizalmasan pajtásnak, hékásnak, bodinak, öcskösnek, druszának – vagy becenevükön Bobonak, Dodonak, Jankónak, Poselnak, Vezonak, Csitának illetve Pancinak, Csulinak, Marcsunak, Pavlának, stb. szólították. Számukra az idegen: ipse, hapsi, manusz, szivar, pasas volt.

A legtöbb szülő tiltotta gyerekét a korai dohányzástól – nem sok eredménnyel, mert a családfelek nagy része nem járt elől jó példával: dohányzott, pipázott, bagózott. Rákapott hát a gyerek is, hamar megtanulta a cigarettasodrást, vagy “lőtte” – elkérte – pajtásától a csikket. Bálakban, lakodalmakban azonban már illetégtöltött cigarettával kínálni egymást.

Tájékozódás – és bizonyos fokig művelődés – tekintetében jelentős szerepe volt az

Amália telepi férfi fodrászműhelynek. A mester – a sokgyermekes Kláben Jenő – széles látókörű, művelt ember volt. Sok mindenről lehetett vele elbeszélgetni, több napi- és hetilapot járatott. Mindennapi és legfőbb szórakozásunkat azonban az Olvasókör jelentette. Ennek nagyterme színelőadások és táncmulatságok rendezésére is alkalmas, szépen berendezett, volt billiárdasztallal, körben székekkel, nagyméretű falitükörrel és az idő múlását féllóráként jelző mély zengésű órával. Bennem maradandó emléket hagyott két színes nyomat: Petőfi halála a csatatéren és Kosuth Lajos búcsúja a hazától. Ez utóbbi kép alatti szövegre ma is emlékszem: “Kifejezhetetlen érzelemvihar dúlta lelkemet, midőn a Világosi fegyverletétel hontalanná tett. Nincs szó, mely kifejezést adhatna mérhetetlen bánamtomnak és keserűségemnek. Leborultam hazám földjére, zokogva nyomtam reá a hazafiui szeretet búcsúcsókját; még egy lépés és úgy valék, mint tört hajó roncsa, melyet kidob a szélvész a homokra a sivatagon...”

A családokhoz leginkább a Friss Újság, a Bányamunkás, a Mátyás Diák jutott el és nagy keletje volt a ponyvaregényeknek (Varsó hóhéra, Rózsa Sándor, Rinaldó Rinaldini) is. Az Olvasókörbe a Pesti Hírlap és a Tolnai Világlapja járt. “Philips” gyártmányú rádiót hallgathattunk, itt lehetett sakkozni, malmozni, dominózni. Az olvasószoba volt egyben a könyvtár is, abban az időben hozzávetőleg 800-1000 kötetnyi könyvvel. Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Móricz Zsigmond, Herczeg Ferenc, Gárdonyi Géza, Makkay Sándor, Tabéry Géza, Rákosi Viktor, Somogyvári Gyula, Markovits Rodion, Surányi Miklós kötetain kívül kölcsönözhetőek voltak Zola, Gorkij, Maupassant, H.G. Wels, Verne művei is. Hosszú ideig Pavlenkó Lipót volt a könyvtáros, s mint a fentiekből kiderül, nagy barátja volt az irodalomnak, a ponyvaregények után így ismerkedhettünk meg a klasszikus magyar- és világirodalommal is.

Az olvasókör tagja tizennyolc éves korában az lehetett, akit két régi tag ajánlott felvétele. Okát nem tudom, de nőtagja nem volt a körnek. Vezetője pedig az iskolaigazgató volt. Fűtésről, takarításról a megbízott "körgazda" gondoskodott. A bányakaszinó és a kör közötti udvart és kerthelyiséget – a nyári táncmulatságok színhelyét – ilyen alkalmakra színes lampionokkal díszítették. A tekepálya (a "gublizó") a felnőtteknek szórakozást, a bábukat állítgató gyerekeknek pedig pár filléres "keresetet" jelentett.

*

Szóltam már arról, hogy a magyar irodalomban a második világháború előtti évek, évtizedek bányászéletének ábrázolása eléggé egysíkú volt. Főként a lélekölő munkát, a nélkülözést, sztrájkokat, a letűnt hatalom embertelenségét, zsamokságát hangsúlyozták az iskolák számára írott történelemtkönyvek is.

Milyen volt hát valójában a bányászok élete? Megélés és megítélés kérdése ez. Másként látta – látja emlékeiben is – az, aki gyermek- és ifjúkorát bányatelepen, bányászcsaládban élte át, és másként, aki – politikai okokból is indítva – annak sivárságát, nehézségeit, nyomorúságát hangsúlyozza, leegyszerűsítve azt a jó, (a bányász) és a rossz (a hatalom) párharcára. Nem hagyhatók azonban figyelmen kívül az akkori körülmények sem. Mások voltak a lehetőségek és mások – szerényebbek – az igények is. Egy-egy háztartásban nagy segítséget jelentett a bérelt – családtagok által megművelt – földek és a konyhakertek termése, a disznóhizlalás, kisláttartás, a házi befőzések, a háziasszony lele-

ményessége, az egyszerű, laktató ételek készítése. Olcsóbbá tette a nők ruházkodását az otthoni szabás-varrás. Voltak sok gyerekes családanyák, akik "bérmosást" vállaltak másoknál, nagyobb lányaik pedig az "uraknál" (mérnökök, tisztviselők, tanítók, kereskedők) szolgálva egészítették ki a háztartás jövedelmét. Családi keresetkiegészítő lehetőség a palahányói hulladékszén gyűjtése és eladása volt.

Művelődési, szórakozási igények kielégítése távol állt ugyan a városi lehetőségektől, de jóval több volt az átlagfalusiakénál. A bányatelepi elemi iskolák jó elméleti alapot biztosítottak a felnövekvő fiatalság életre való felkészítésére. Az olvasókör, mint kis kultúrcentrum, a színjátszás, a dalárda, az együttművelődés és szórakozás jó közösségi szellemet alakított ki a fiatalságban; s ez a fiatalság tudott örülni az apró örömeknek is.

Visszaemlékezésemben érintettem Albert Akna (mint bánya) temetését 1931-ben. Ma, ha nem is temetésre, de a bányák bezárására Nógrádban is sor kerül. Sok bánya és jónéhány bányatelep is megszűnt már, jobbik esetben ez utóbbiak átalakultak, "belenőttek" a nagyobb helységekre, városokba, kis közösségekként már csak az emlékekben élnek tovább.

Etes Amália Akna – mint bányatelep – 1920-1940 év közötti életének mindennapjainak megörökítésével tartoztam azok emlékének, akik a mai 60-70 éveseket születték, tanították, keservesen felnevelték és emberré faragták.

Vége

Habonyi Zoltán *Önéletrajz helyett*, a bányászok mindennapjaira visszaemlékező értékes szociográfikus írása I. részében idézett Mocsáry Antal *Nemes Nógrád Vármegyének Históriai, Geographiai és Statistikai Esmertetése* című munkájának megjelenési éve helyesen: 1826 (A szerk)

1.sz. melléklet
A Salgótarjáni Köszénbánya Részvény-Társulat elemi népiskoláinak
H Á Z I R E N D J E
a növendékek számára.

1. Minden tanuló köteles a tanítási napokon a kijelölt időben megmosakodva, megfésülködve, tisztaruhában és a szükséges tan-könyvekkel ellátva az iskolában pontosan megjelenni.

2. A tanulók az iskola épületben való belépéskor letisztítják a ruhájukat és lábbelijüket a portól, sártól és esetleges hótól.

3. A tanterembe lépéskor minden tanuló illedelmesen köszön, ruháit tanszereit rendes helyére rakja és csendesen elfoglalja helyét, melyet tanítója engedelmé nélkül elhagynia nem szabad.

4. A tanteremben, a folyosón, és az iskola bármely helyiségében mindenki illedelmesen viselkedik, lárma, szaladgálás szigorúan tilos.

5. Csereberélni, adni-venni, nyereszkedni, illetlenül beszélni, csúfolódní, dohányozni úgy az iskola épületében, mint azon kívül szigorúan tilos.

6. Az iskolaépületben, vagy annak környékén köteles minden tanuló a tisztaságra ügyelni, az iskola-bútorokat, tanszereket és az iskolaépület falait, úgyszintén tanuló társai ruháit és tanszereit minden rongálástól megkímélni. A kárt okozó gyermek a kárt megtéríteni köteles.

7. A tankönyvek és egyéb tanszereken kívül más tárgyat az iskolába hozni nem szabad. 10 órai uzsonnát szabad hozni, de annak hulladékait az erre a célra szolgáló helyre kell tenni.

8. Talált tárgyakat nem szabad megtartani, azokat át kell adni az osztálytanítónak.

9. Minden tanítási óra után a tanulók csendben és rendben kimennek az udvarra és ott a szünetet tisztességes játékkal töltik el.

10. Az iskolaépületet csak az illető osztály-

tanító engedelmével szabad elhagyni.

Salgótarján, 1921. április hó 16.

A tantestület

Láttam:

Roth s.k.

Az értesítő könyvecskében (értesítőben) használt érdemjegyek fokozata:

a) a magaviseletnél: 1 = dicséretes, 2 = jó, 3 = tårrhetõ,

b) a szorgalomnál: 1 = dicséretes, 2 = változó, 3 = hanyag,

c) az elõmenetelnél: 1 = kitõnõ, 2 = jeles, 3 = jó, 4 = elégséges, 5 = elégtelen.

Osztályonként tanított tantárgyak:

I. (elsõ): Hit és erkõlcstan, olvasás, írás, beszéd és értelemgyakorlat, számtan, ének, testgyakorlás.

II (második): Hit és erkõlcstan, olvasás, írás, helyesírás, nyelvtan, fogalmazás, beszéd és értelemgyakorlat, számtan, rajz, ének, kézügyesség, testgyakorlás.

III (harmadik): Hit és erkõlcstan, olvasás, írás, helyesírás, nyelvtan, számtan, természetrajz és gazdaságtan, rajz, nõi kézimunka, kézügyesség, ének, testgyakorlás.

IV (negyedik): Hit és erkõlcstan, olvasás, írás, helyesírás, fogalmazás, beszéd és értelemgyakorlat, földrajz, számtan, természetrajz- és gazdaságtan, rajz, nõi kézimunka, kézügyesség, ének, testgyakorlás.

V (ötödik): Hit és erkõlcstan, olvasás, írás, helyesírás és nyelvtan, fogalmazás, földrajz, történelem, polgári jogok és kötelességek, számtan, mértan, természetrajz és gazdaságtan, természettan, vegytan, egészségügy, rajz, nõi kézimunka, kézügyesség, ének, testgyakorlás.

VI (hatodik): ugyanazok mint az ötödikben.

